

ЧАСТКОВА ЛАКУНАРНІСТЬ СУБСТАНТИВІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

*Онищук Марія Іванівна,
асп.*

Київський національний лінгвістичний університет

У статті розглядаються часткові лакуни, пов'язані з предметно-логічними та темпоральними семами в структурі лексичного значення субстантивів англійської та української мов, перші з яких зумовлені відмінностями в концептуалізації світу різними етносами, другі – хронологічною маркованістю вживання слова. Детально проаналізовані лакуни, спричинені розбіжностями образної перспективи й внутрішньої форми зіставлених субстантивів.

Ключові слова: лакуна, корелят, денотат, семна структура, предметно-логічна сема, темпоральна сема, внутрішня форма слова.

Останнім часом дослідження національної специфіки мови перебуває в центрі уваги лінгвістів, що відображено в численних наукових розвідках з вивчення типологічних особливостей засобів вираження подібних об'єктів реальної дійсності. Наявність лакун є одним із проявів такої специфіки на лексико-семантичному мовному рівні. В контексті інтеграції лінгвістичних та енциклопедичних знань, пов'язаних зі словом, більшість лакун не отримують однозначної інтерпретації. Теоретичною базою в царині дослідження лакунарності слугують праці таких вітчизняних та зарубіжних лінгвістів, як М. П. Кочерган, Г. В. Бикова, В. Г. Гак, В. І. Жельвіс, І. Ю. Марковіна, В. Л. Муравйов, Ю. О. Сорокін, Ю. С. Степанов, Й. А. Стернін, К. Хейл. Розглядаючи лакунарність у вузькому та широкому розуміннях, переважна більшість дослідників до лакунарної відносять усю безеквівалентну лексику. Виявлення часткової лакунарності означає визначення незбігів / розбіжностей у структурі лексичного значення зіставлених слів як конститuentів лексико-семантичної системи мови [Бердникова 2006, 102]. Проте деякі дослідники (Й. А. Стернін, З. Д. Попова, М. А. Стерніна, Г. В. Бикова) не погоджуються з тезою про наявність такої лакунарності, вважаючи це явище проявом національної специфіки семантики лексичних одиниць [Стернін 2003, 216].

При аналізі змістової структури міжмовних одиниць виявляється досить тонка межа між лакуною (відсутністю одиниці) та наявністю неповного лексичного відповідника стосовно іншомовного слова. В останньому випадку можливий наблизений переклад, який не в повному обсязі передає смисловий зміст іншомовної одиниці, незважаючи на часткове заповнення її основного змісту. Детальний аналіз структури лексичних значень подібних за смыслом слів виявляє семи (периферійні, неядерні), які відрізняються чи взагалі відсутні у зіставлених мовах. Відповідно, для носія іншої мови ці семи виявляються лакунарними, адже в двомовному словнику розбіжності не зазначені, а слова подаються як повні еквіваленти.

Актуальність пропонованого дослідження зумовлена відсутністю єдиного погляду на природу часткової лакунарності та недостатньою розробкою основних критеріїв для її визначення. **Мета** статті – довести існування часткової лакунарності як мовного феномена та можливість її дослідження за допомогою семного аналізу.

Для досягнення цієї мети у статті окреслено **завдання** з'ясувати ефективність застосування компонентного аналізу смислової структури слова для виявлення часткової лакуарності у бінарному зіставленні. Матеріалом дослідження слугують лакуарні одиниці, отримані шляхом вибірки з текстів української художньої літератури та їхніх перекладів.

У пропонованій статті явище часткової еквівалентності вважається лакуарним і полягає у наявності розбіжностей у смисловій структурі слова. До часткових лакун відносимо лише ті, які збігаються за ядерними денотативними семами, але відрізняються периферійними та/або емпіричними, які накладаються за своїм змістом лише частково. Складність цієї процедури здебільшого полягає у проблемності визначення типу лакуни, особливо класифікувати її як таку, що пов'язана з тією чи іншою семою, оскільки структура окремого слова може охоплювати усю їхню різноманітність. З огляду на це, допускаємо наявність лакун змішаного типу за умови відсутності в змісті співвідносного слова декількох сем.

Аксіоматичним у дослідженні часткової лакуарності вважаємо вчення В. В. Левицького про наявність денотативного та сигніфікативного типів значення, які можливо вивчити методом компонентного аналізу [Левицький 2006, 84]. Семантична структура кожної лексичної одиниці може утворюватися кількома компонентами, тобто семами (предметно-логічні, темпоральні, емотивно-оцінні, стилістично-функціональні, гендерні тощо), які відрізняються при бінарному зіставленні, що, на нашу думку, трактується як часткова лакуарність.

Існування часткових лакун, пов'язаних із предметно-логічними семами, зумовлене відсутністю чи незбігом будь-яких ознак предмета, наявного в матеріальній чи духовній культурі певного народу, що, в свою чергу, зумовлює якісну зміну самого предмета чи явища. Наприклад, серед відносних міжмовних лакун із сигніфікативним типом значення пропонуємо розглянути номінацію християнського свята Водохреще в українській та англійській мовах (укр. *Водохреще* – англ. *Epiphanu*). Словник української мови пропонує таке тлумачення цієї лексеми: *Водохреще* – церковне свято 19 січня на спомин євангельської легенди про хрещення Ісуса Христа [СУМ Т.1, 748] та етнографічний довідник: *Водохреще* – народна назва християнського свята Святого Богоявлення на честь Хрещення Ісуса Христа на річці Йордан, або ще Хрещення Господнього, що припадає на 6/19 січня [Жайворонок 2010, 109]. Англійський тлумачний словник пропонує іншу дефініцію цієї лексеми: *Epiphanu, n* – християнське свято 6 січня західного обряду на вшанування приходу трьох волхвів, які прийшли привітати немовля Ісуса Христа, а в церкві східного обряду – хрещення Христа [CAELD 2008, 356]. Компонентний аналіз значень відносних лакун дає підстави констатувати, що збіги між українським та відповідним словом англійської мови стосуються лише ядра значення – йдеться про християнське свято, пор.: укр. *Пам'ятаєш: гусарський полк у цьому ж місті, паради, хвацькі офіцери, бали на Новий рік та Великдень і маскарад на Водохреще* [Антоненко-Давидович 1954, 64]; англ. *Remember? The hussar regiment in this very same town, parades, grand officers, New Year's Eve and Easter balls, and a masquerade on Epiphanu* [BS 1986, 82]. Семний опис кожного з цих відповідників виявляє розбіж-

ності в семах походження дії та способах тлумачення. Допускаємо, що складнощі з розумінням фрагмента тексту можуть виникнути через різницю в часових деталях, що втілено в диференційних семах аналізованої опозиції.

Розбіжності предметних сем виявляються також при розгляді номінацій одягу. Показовою в цьому плані вважаємо лексему *шлик* (англ. *pointed beret*). Результати семного аналізу лексичного значення зіставлюваних відносних лакун засвідчують, що запропонована лексема *шлик* є рідко вживаною та перебуває із лексемою *ковпак* у родо-видових відношеннях. Так, СУМ пропонує таке тлумачення цього предмету одягу: *шлик* 1. старовинний круглий або конічний головний убір, обшитий чи оздоблений хутром; 2. конусоподібний верх шапки (з тканини), що звисав донизу [СУМ Т. 11, 489]; *ковпак* 1. головний убір конусоподібної, овальної та ін. форми, блазенський ковпак; 2. накривка, накриття круглої, конусоподібної та ін. форми над чимось [СУМ Т. 4, 203]. Порівняймо: укр. *Отого самого впертого селяка, що в сутінках полтавської діброви вимріяв "самостійну" і почепив на розкуйовджене, брудне волосся червоного шлика!* [Антоненко-Давидович 1954, 18]; англ. *That same stubborn peasant, who in the twilight of a Poltava grove has dreamed up an 'independent' Ukraine and pulled on a red pointed beret over his dishevelled dirty hair!* [BS 1986, 22].

Англійський корелят, дібраний автором через відсутність такої номінації у перекладному словнику, частково передає денотативні семи зіставлюваних слів *шлик* та *beret* (a round flat hat made of soft material) [CAELD 2008, 89]. Компонентний аналіз їхніх значень виявляє деякі відмінності за умов збереження ядерної денотативної семи: сема форми (в лексичному значенні слова *шлик* акцентується на конусоподібній та овальній формі, тоді як у значенні лексеми *beret* зазначена лише округла форма); сема манери носіння (у лексемі *beret* не зазначені функціональні особливості); сема на позначення матеріалу (у смисловій структурі лексеми *шлик* зазначено, що цей предмет одягу виготовлений із тканини, обшитий чи оздоблений хутром; тоді як *beret* виготовлений із м'якого матеріалу). Отже, при семному описі в кожному з відповідників простежуються розбіжності в ознаках предмета, зосереджені в денотативних семах.

Доволі часто такий вид лакун виявляється серед лексичних одиниць на позначення побутових предметів, харчування, одягу, житла, яким властиві особливості в культурі кожного народу, тому й наочно-узагальнені уявлення про них будуть різними.

Поряд із предметно-логічними в структурі лексичного значення існують семи, для яких характерно визначати часові межі вживання слова, що в перекладі зіставлюваних одиниць двох мов також можуть відрізнитися. З огляду на це, до часткових лакун відносимо слова, які легко допускають переклад у смисловому аспекті та яким притаманні різні за хронологічною маркованістю семи. Часткова лакуарність тут пов'язана з існуванням темпоральних характеристик, адже сучасне та застаріле слово не можуть бути еквівалентними. Наприклад, лексема *анальфабет* у словнику української мови позначена як "книжне" і "застаріле", проте його англійський корелят такого позначення не фіксує. Значення аналізованої лексеми на позначення неписьменної, неграмотної людини [СУМ Т. 1, 66] передається описово (*an ignorant illiterate*), не отримавши однослівної номінації в англійській мові, пор.: укр. *Това-*

риш Вовчик, звичайно, не погодився з цим твердженням і сказав, що Дмитрій все-таки анальфабет. І не розуміє, що таке філософія [Хвильовий 2008, 34]; англ. *Comrade Vovchik plainly did not agree with this assertion and said that Dmytriy was an ignorant illiterate and did not understand what philosophy was [BS 1986, 38]*.

За нашими спостереженнями, у художніх текстах досить часто фіксується відмінність у темпоральних семах, хоча на сприйняття й розуміння іншомовного читача цей фактор практично не впливає. Така лексика використовується з метою надати мовленню історичного колориту епохи, а її відсутність дещо спрощує текст, збіднює смислове наповнення, наприклад: укр. *Здавалося, то сидить не ув'язнена звичайна офіцерша, а то – якась королева із тьми середньовіччя, що зараз наказуватиме своїм джурам і челяді [Антоненко-Давидович 1954, 65–66], де джура іст. (в Україні в 16–18 ст.) – зброносець у козацької старшини [СУМ Т. 2, 87] та челядь збірн., іст. 2. дворові люди, що жили й працювали в поміщицькій садибі, панська прислуга; люди, які посідали невисоке службове або громадське становище; слуги взагалі; прислужники [СУМ Т. 7, 134]. Порівняймо: англ. *That it seemed this was no imprisoned officer's wife sitting here, but some queen from the gloom of the Middle Ages who would presently give orders to her aides and servants [BS 1986, 84], де aide має значення "a person whose job is to help someone important, such as a member of a government or a military officer of high rank" [CAELD 2008, 84] та servant 1. a person who is employed in another person's house, doing jobs such as cooking and cleaning, especially in the past [CAELD 2008, 568].**

При інтерпретації даного фрагмента ніщо не засвідчує наявності лакуни в перекладному тексті, оскільки всі компоненти змістової структури слів передані. Будучи елімінованими, вони відрізняються лише за способами передачі змісту, оскільки в англійській мові відсутнє слово з тією ж темпоральною семою, що й слово української. Лакуна в англійській буде частково елімінованою через невідтворюваність сем хронологічної маркованості.

Демонстративною у цьому плані вважаємо лексему ридикюль – жіноча сумочка, яка, згідно перекладного словника, в англійській корелює з двома лексемами: reticule, vanity case [АУС 2001, 487], перша з яких має таке значення: *reticule застар. або жарт.* жіноча маленька сумочка, виготовлена з тканини та мотузки, яку можна стискати і звужувати для того, щоб її закрити. На нашу думку, застосовуючи лексему compact, автор вторинного тексту не цілком передає зміст цієї номінації, адже семи порівнюваних лексичних одиниць відрізняються саме хронологічною маркованістю. В українському слові актуалізовані семи розміру, матеріалу та функціональних характеристик. В англійському "пенусі" такої різноманітності не простежуємо: *compact* a small flat case which contains women's face powder [CAELD 2008, 241], де актуалізується сема "вмістилище" разом з функціональними характеристиками, пор.: укр. *І одного разу, саме в цьому ж кіно, коли виходили з сеансу, пані в каракулях впустила ридикюля [Підмогильний 1990, 64]; англ. *And one day, in this very cinema, as people were leaving the seance, the lady in the astrakhan dropped her compact [Pidmohylny 1972, 83]*. В англійській мові відсутній еквівалент, який містить у своїй структурі темпоральні та функціонально-стилістичні семи, що свід-*

чить про наявність часткової лексико-системної лакуни змішаного типу, яка виявляється при зіставленні семної структури лексичного значення слів української та англійської мов.

Особливий інтерес становлять часткові лакуни, пов'язані з розбіжностями образної перспективи та внутрішньої форми лексичних одиниць зіставлених мов. Дослідження міжсистемних незбігів чи пустот міжетнічного простору спонукають звернутися до психологічної лінгвістичної парадигми: до змісту процесів презентації та репрезентації об'єктів реальної дійсності у свідомості та мовленнєвій діяльності певного представника етнолінгвістичної спільноти [Нуриев 2003, 153]. Так, розглядаючи еволюцію поняття в двох етнокультурних системах, можна виявити відмінності в когнітивних структурах, які лежать в основі цього утворення: *prolisok* – "той, що під лісом" (семантична ознака "місце") = *snowdrop* – "снігова крапля" (семантична ознака "походження"); це, в свою чергу, засвідчує неможливість однозначності інтерпретації предмета комунікації (оскільки цією рослиною може бути й *первоцвіт*). Тому вважаємо, що розбіжність між асоціаціями слова у різних лінгвокультурних спільнот спричинена етнічною специфікою структури концептів.

Розбіжності в асоціаціях простежуються у номінаціях фітонімів, як от *мати-й-мачуха* (англ. – *coltsfoot*) та *чорнобривці* (англ. – *marigold*). В одному й тому ж явищі різні мови при найменуванні помічають різні сторони дійсності. Наприклад, рослина *мати-й-мачуха* отримала таку назву через свою будову та зовнішній вигляд (листя знизу пухнасте і біле, а зверху зелене та холодне на дотик). Можна припустити, що образно вони символізують непрості відносини матері й мачухи [Жайворонек 2010, 357]. В англійській мові ця рослина позначена лексемою *coltsfoot*, в якій, порівняно з українською, така внутрішня форма не простежується. На нашу думку, у семантичній структурі англійського корелята актуалізується сема функціонального призначення (цією рослиною, ймовірно, люблять живитися тварини), і тому він суттєво семантично відрізняється від українського еквівалента.

Іншим типом розбіжностей вважаємо відмінності у внутрішній формі, яка найяскравіше виражається при зіставленні лексичних одиниць різних мов на позначення однакових денотатів. Тому цей аспект смислової структури лексичного значення потребує спеціального розгляду, з огляду на типологію мов. Внутрішню форму трактують як семантичну і структурну співвіднесеність складових словоморфем з іншими морфемами певної мови; як ознаку, яка покладена в основу номінації при утворенні нового лексичного значення слова [ЛЭС 1990, 85]. Вибір ознаки, що лежить в основі номінації, необов'язково визначається її важливістю. Це може бути лише ознака, яка перша спадає на думку, тому в різних мовах один і той же предмет можна назвати на основі визначення різних ознак. Наприклад, тлумачний словник пропонує таку дефініцію лексеми *самовар* (англ. *samovar*) – своєрідна за формою металева посудина для кип'ятіння води з топкою всередині, що наповнюється вугіллям. || Така ж за формою посудина, в якій воду кип'ятять за допомогою електрики [СУМ Т. 9, 29], пор.: укр. – *А, от хто нас зовсім забув! – скрикнув професор, – Добридень, добридень! Чудово! Але хто ж приходить, коли самовар уже погас?* [Підмогильний 1990, 116]; англ. "*So you haven't quite forgotten us!*" cried out the old

*professor. "How re you? Splendid! But you have come when the samovar is no longer hot" [Pidmohylny 1972, 130]. У пропонованому фрагменті тексту в англійській мові часткова лакуна змішаного типу *samovar*, на нашу думку, не є мотивованою. В українській мові мотивуючими виступають дві основи *samo* і *var*, які вважаємо ключовими для розуміння цього слова. Проте у відповідному кореляті неможливо виявити внутрішню форму через невідповідність перекладних основ аналізованих лексем.*

Серед фітонімів демонстративною вважаємо лексему *чорнобривці*, значення якої у тлумачному словнику потрактовано так: *чорнобривець* – однорічна трав'яниста декоративна рослина родини складноцвітих із запашними квітками жовтого кольору [СУМ Т. 11, 357]. Мотивуючою основою внутрішньої форми виступають дві основи *чорні брови*, які є базовими для українського народу. В англійській мові ця лексема не є мотивованою: в однослівному відповіднику *marigold* акцентується увага на місці поширення та одоративних властивостях рослини. Важливим також є той факт, що для українців ця квітка має символічне значення, оскільки символізує рідну домівку, рідний край та юнацьку красу [Жайворонок 2010, 643]. Отже, внутрішня форма англійського корелята суттєво відрізняється від українського.

Вище викладене дозволяє трактувати часткову лакунарність як відсутність або розбіжності різного роду сем у лексичних значеннях зіставляваних слів. Говорячи про часткові лексико-системні лакуни, маємо на увазі той тип відповідників, коли лексеми не цілком збігаються за своїм змістом. При зіставленні смислового змісту субстантивів української та англійської мов виявляються розбіжності у способі використання та об'ємі інформації, тобто семна структура лексичного значення слів відрізняється. Часткова лакунарність в образній перспективі та внутрішній формі слів зумовлена асиметрією концептуальної бази носіїв англійської та української мов.

У ході нашого дослідження ми виявили також, що при семантичному перекладі еквівалент може складатися із мотивуючих основ, враховуючи нечасті збіги ознак на позначення дійсності в англійській та українській мовах. Приклади ілюструють відповідність лексичних корелятів із денотативною семою. Проте виявляються певні розбіжності, адже кожен з англійських корелятів, крім основної денотативної, містить додаткові семи. Усім частковим лакунам властивий ідіотнічний характер. З огляду на це, особливий інтерес можуть становити інші види лакун, пов'язаних із гендерними, емотивно-оцінними, функціонально-стилістичними семами, дослідження яких повинно стати предметом подальших типологічних наукових розвідок з лакунології.

В статье рассматриваются частичные лакуны, связанные с предметно-логическими и темпоральными семами в структуре лексического значения субстантивов английского и украинского языков, обусловленные различием в концептуализации мира разными этносами, а также хронологической маркированностью употребления слова. Детально проанализированы лакуны с разной образной перспективой и внутренней формой сопоставляемых субстантивов.

Ключевые слова: лакуна, корелят, семная структура, предметно-логическая сема, темпоральная сема, внутренняя форма слова.

The article observes partial lacunas, comprising object and temporal semes in the lexical meaning structure of English and Ukrainian substantives, determined by differences in world conceptualization

alongside with chronological marking of a word use. A detailed analysis is paid to lacunas with different image projection and inner form of contrasted substantives.

Key words: lacuna, correlate, semic structure, object seme, temporal seme, inner word form.

Література:

1. АУС (англо-український словник) : у 2 т. Т. 2 / склав М. І. Балла. – К. : Освіта, 1996. – 712 с.
2. Антоненко-Давидович Б. Смерть. Повесть / Борис Антоненко-Давидович. – Лондон : Укр. видав. спілка, 1954. – 140 с.
3. Бердникова Е. В. Лексическая лакунарность в аспекте межкультурной коммуникации : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Екатерина Вадимовна Бердникова. – СПб., 2006. – 288 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури / Віталій Вікторович Жайворонок. – К. : Довіра, 2010. – 704 с.
5. Левицкий В. В. Семасиология / Виктор Васильевич Левицкий. – Винница : НОВА КНИГА, 2006. – 512 с.
6. ЛЭС (лингвистический энциклопедический словарь) / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
7. Нуриев В. А. Лакуны: межподсистемные несоответствия или пустоты межэтнического пространства? / В. А. Нуриев // Лакуны в языке и речи : сб. науч. тр. – Благовещенск, 2003. – С. 151–156.
8. Підмогильний В. П. Невеличка драма. Роман, повісті / Валер'ян Петрович Підмогильний. – Дніпропетровськ : Промінь, 1990. – 326 с.
9. Стернин И. А. Лакуны и концепты / И. А. Стернин, З. Д. Попова, М. А. Стернина // Лакуны в языке и речи : сб. науч. тр. – Благовещенск, 2003. – С. 206–224.
10. СУМ (словник української мови) : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
11. Хвильовий М. Вибрані твори / Микола Григорович Хвильовий. – Харків : Ранок, 2008. – 348 с.
12. BS (Before the Storm: Soviet Ukrainian Fiction of the 1920s.). – Michigan : Ardis, 1986. – 266 p.
13. CAELD (Cambridge Advanced English Learner's Dictionary) / [ed. by E. Walter]. – Cambridge : Cambridge University Press, 2008. – 986 p.
14. *Pidmohylny Valerian. A little Touch of Drama / Valerian Pidmohylny ; transl. from Ukr. by G. S. N. Luckyi.* – Littleton, Colorado : Ukr. acad. press, 1972. – 191 p.